

ARTICLES CENTRALS

Moment actual del procés de pau

Rafael Sainz de Rozas

Coordinador de l'àrea de Justícia del Defensor del Poble del País Basc (Ararteko)

La pau, un procés en construcció

Per als qui venim de la tradició pacifista, resulta familiar referir-se al caràcter dinàmic del concepte de Pau i vincular-lo a la construcció de la justícia, davant de les visions estàtiques que el limiten a l'absència de conflicte. Per això em sembla adequat referir-se a la construcció de la pau a Euskadi en termes de procés, en què el final del terrorisme d'ETA va representar, certament, un abans i un després.

En tot cas, és adient tenir present que el seu marc referencial no pot ser la justícia transicional a què tradicionalment remet la noció de "procés de pau" aplicada a un context de lluita armada. El cessament de la lluita armada a Euskadi no va tenir lloc en un context de substitució d'un règim dictatorial per un de democràtic, ni tampoc va formar part d'una desescalada bèl·lica, en el marc de concessions mútues entre contendents. El cert és que, en el moment en què ETA decideix unilateralment el cessament de l'activitat, la seva pròpia existència mancava de legitimació popular: no perquè el règim de llibertats existent a Euskadi resultés plenament satisfactori per a la població basca, sinó perquè les seves carències, ja fos en termes nacionals, socials o democràtics, en cap cas no justificaven per a una immensa majoria el recurs a la violència.

En aquell moment resultava evident que la violència d'ETA no existia com a conseqüència inevitable de les causes per les quals deia combatre. Tampoc perquè altres actors polítics o socials li demanessin que l'exercís en nom seu. Existia perquè la pròpia organització entenia que el seu ús era una via adequada per canviar el marc polític del país. La decisió d'ETA a favor de la violència tenia, per tant, una motivació

política; però era la seva motivació política la seva creença política, el seu desig polític la que conduïa a la violència, com a conseqüència d'una visió ideologitzada del protagonisme de les avantguardes armades en els processos de canvi.

Drets i qualitat democràtica

Aquesta deslegitimació de la violència va fer que l'abandonament de les armes per part d'ETA suscités, a la societat basca, una expectativa generalitzada de millora de la convivència en termes de qualitat democràtica. Cinc anys després, aquella il·lusió sembla haver donat pas a un cert escepticisme, almenys entre els qui van associar la millora amb una regeneració del teixit social que passaria, entre d'altres factors, per l'assoliment d'un consens bàsic sobre dos elements: la necessitat d'assumir responsabilitats per l'ús de la violència en vista a un ordre jurídic i moral compartit; i el reconeixement i reparació del dany produït a totes les víctimes de totes les violacions de drets.

“ L'abandonament de les armes va suscitar una expectativa generalitzada de millora de la convivència; cinc anys després la il·lusió sembla haver donat pas a un cert escepticisme ”

Aquest consens hauria de ser afavorit, segons el meu parer, mitjançant canvis en la nostra política criminal en tres àmbits que encara estan pendents:

- La criminalització de conductes pròpies de l'anomenat “entorn del terrorisme”, que en molts casos s'haurien d'entendre emparades pels drets a la llibertat ideològica i a la participació política.
- Les penes extraordinàriament altes imposades a les persones condemnades per qualsevol tipus de relació amb el terrorisme, el compliment efectiu del qual resulta prolongat, a més, per un règim penitenciari excepcionalment dur. Calen canvis legislatius que redueixin les penes desproporcionades, així com l'aplicació retroactiva

d'atenuants per menor perillositat.

- La relativització o supressió de garanties, que tenen com a màxims exponents els tancaments de diaris, el règim d'incomunicació i la falta d'investigació efectiva de les denúncies de maltractament o tortura que s'han format. En aquest sentit, és indubtable la incidència positiva que han tingut dues iniciatives promogudes aquest any pel Govern basc: per una banda, les accions dirigides al reconeixement i reparació d'aquelles persones que van ser víctimes de repressió il·lícita entre 1960 i 1999 i, per l'altra, la investigació impulsada per la Secretaria de Pau i Convivència, i dirigida per prestigiosos forenses, que documenta més de 4.000 víctimes de tortura practicada entre 1960 i 2013, de les quals la justícia només en va rescabalar 32.

Estem parlant, per tant, de drets fonamentals, de la seva defensa davant les retallades que han sofert en nom de les polítiques antiterroristes, i de la seva virtualitat perquè la derrota del terrorisme sigui realment la victòria dels valors democràtics com a principis rectoris de la convivència.

Memòria per a la convivència

Tanmateix, i per fonamentada que sigui, no sembla que la crítica purament jurídica propiciï per si sola els canvis que es propugnen. Tenint en compte l'experiència d'aquests anys d'immobilisme, considero que, si no tot, part del problema té a veure amb la falta d'un mínim acord sobre la memòria: un relat sobre el passat que, conformat de manera prospectiva, serveixi per suscitar la voluntat política d'avançar també en aquest àmbit.

Sense perjudici de satisfer el dret de les víctimes a la veritat, la justícia i la reparació, es tracta també de propiciar que el relat de la víctima, interactuant amb la confessió del victimari, contribueixi a configurar la memòria com a dret de la societat, i aflori així la veritat com a acte polític per a la reconstrucció de la comunitat. En tot cas, una de les dificultats que comporta l'elaboració d'aquest relat és que no podria limitar-se a una relació més o menys compartida d'esdeveniments, en la mesura que aquests no són moralment ni jurídicament neutres: ens parlen del patiment causat per unes persones a unes altres mitjançant la lesió de béns jurídics fonamentals, i de la manera en què això ha condicionat la convivència en llibertat.

Es tracta, en definitiva, de superar allò que és obvi (que s'han provocat uns danys) per entrar en allò valoratiu: l'assumpció del caràcter "il·legítim" del sofriment causat. Mentre no s'abordi aquesta qüestió, i persisteixin explicacions del tipus "eren altres temps", "aleshores les circumstàncies ho exigien", "de vegades cal prendre mesures dures...", de poc servirà el reconeixement del mal davant de les víctimes, que amb raó denuncien el discurs que se solidaritza amb el seu dolor mentre justifica el seu perpetrador.

Presons i regeneració del teixit social

Probablement l'expressió més elevada del triomf de la democràcia és, precisament, la incorporació al consens democràtic de qui ha utilitzat la violència al servei d'objectius polítics, després d'assumir la responsabilitat en què hagi incorregut per aquest motiu. Com he sostingut, els criteris per individualitzar la responsabilitat han suposat un deteriorament del règim de drets i llibertats en nom de l'eficàcia de la lluita antiterrorista i la seva correcció contribuiria, sens dubte, a l'enfortiment del consens sobre la legitimitat del sistema en termes de qualitat democràtica.

“ Probablement l'expressió més elevada del triomf de la democràcia és la incorporació al consens democràtic de qui ha utilitzat la violència al servei d'objectius polítics, després d'assumir la seva responsabilitat ”

En aquest sentit, sobre la base del principi de reinserció hi ha un ampli marge d'actuació, tant en l'àmbit administratiu penitenciari com en l'àmbit jurisdiccional, per aplicar els criteris generals i universals de compliment de penes a les persones condemnades per terrorisme. Són quatre les demandes fonamentals que es poden formular sobre això:

- Que compleixin la condemna en presons pròximes als seus llocs d'origen, fet que a més de minimitzar l'efecte negatiu de la privació de llibertat sobre els llaços familiars, socials i laborals que configuren la seva socialització pot afavorir un debat i una interlocució que faciliti el procés de pau i la normalització dins i fora de les presons.
- Que la jurisdicció de vigilància penitenciària retorni a la judicatura basca. La centralització a l'Audiència Nacional va representar una expressió de l'excepcionalitat, i, avui en dia, la seva reversió resulta tan oportuna com factible.
- Que l'administració penitenciària faciliti l'aplicació de les normes legals que preveuen l'excarceració dels interns que pateixen malalties greus i incurables, amb les cauteles necessàries.
- Que la seva classificació penitenciària es regeixi pel pronòstic individualitzat de les possibilitats de portar una vida en llibertat sense delinquir, de manera que puguin accedir al règim de vida que resulti més indicat en cada cas, per afavorir els itineraris d'inserció social, laboral i familiar.

Drets, càlcul polític i desaparició d'ETA

ETA insisteix en els seus comunicats en la negociació bilateral amb els estats, apel·lant que la Declaració d'Aiete parlava de la necessitat de discutir amb ells les conseqüències del conflicte. No obstant això, aquesta expectativa resulta ser falsa vist el que ha passat des d'aleshores: l'Estat espanyol ha optat per no moure's, a l'espera que el problema es resolgui per si sol tenint en compte que les condicions per al cessament de la violència no eren pau per presos, sinó pau per legalització política de l'esquerra abertzale.

“ Es tracta de condemnar radicalment la violència i propiciar un model de convivència on la columna vertebral siguin els drets humans ”

Això genera una situació en la qual, paradoxalment, tant la postura del govern espanyol com la d'ETA semblen respondre a una elecció racional. El govern entén que, ja que no existeix conflicte, no té per què habilitar-se cap mesura de resolució del mateix: simplement s'ha produït la derrota d'una organització terrorista i el pes de la llei ha de caure sobre els seus membres. Per tant, es continuarà responent amb una política criminal antiterrorista mentre l'organització no es dissolgui. Davant d'aquesta tessitura, ETA es planteja si, efectivament, la seva dissolució pot donar lloc a una certa flexibilitat en les mesures de la política penitenciària o si, per contra, el govern se sentirà encara més fort per extreure aquestes mesures excepcionals repressives respecte dels seus presos, la gran majoria dels quals veuen en l'actitud de l'executiu la confirmació d'aquesta última postura.

Davant d'aquesta situació es fa necessari reprendre la idea fonamental: per sobre del càlcul de costos i beneficis, cal reivindicar els drets que són violats per l'ús de la violència al servei d'objectius polítics, i la defensa dels quals passa tant per condemnar radicalment aquesta violència com per propiciar un model de convivència on la columna vertebral siguin els drets humans i els valors ètics que els sustenten.

Photography (CC) : Raphael Tsavkko Garcia

© Generalitat de Catalunya